

Sobre l'enterrament de l'U.R.S.S. i la Perestroika d'Occident

per Bernat Joan i Marí

L'any passat no l'altre començava amb una notícia que sotraguejà els fonaments del vell dinosaure europeu, aparentment ja petrificat del tot i de moviment impossible: una de les repúbliques bàltiques –Lituània– declarava la seua independència nacional. El context d'aquesta novella independència era una Europa de l'Est oberta al canvi, en ple procés de perestroika, és a dir, de reestructuració. No se sabia fins on podia arribar la reestructuració del sistema socialista, d'economia centralment planificada, ni es podia veure encara clarament quines conseqüències tendria dins el conjunt dels països de l'Est. La commoció, però, semblava assegurada.

Des de postulats neoliberalers es parlava ja obertament del fracàs del sistema comunista i les lloances al sistema victoriós brollaven pertot arreu com fonts riques d'aigua. A tot el món es produïa un rearmament ideològic dels postulats més dretans i l'escarransit brot feixista de la política europea recobrava nova vigoria.

Mentrestant, a l'URSS, Mikhaïl Gorbtxov, líder de la perestroika, ara ja història com a últim president de la unió, intentava amb timó insegur però honest i valent, dur endavant les reformes tot mantenint les estructures estatals. Des d'una honestedat que, de vegades, havia de combinar amb concessions (més que discutibles) a les forces més involucionistes, la perestroika seguia el seu rumb, que, en ocasions, podia semblar ja segur i inevitable.

Qüestió nacional i sistema socialista.

Des dels mitjans de comunicació occidentals, s'ha posat molt més l'accent en el canvi de sistema econòmic que no en la reestructuració que s'ha

Lenin, enmig d'un bosc de ximeneies de fàbriques, guiant la Revolució.

produït a nivell d'articulació nacional. Potser perquè l'occident ja és capitalista, però encara compta amb la resolució de la qüestió nacional entre les seues assignatures pendants.

En aquest sentit, podríem encetar una discussió que potser no ens duria gaire més endavant que la famosa discussió de si fou primer l'ou o la gallina: ¿S'ha ensorrat el sistema socialista per mor de l'ensorrament de l'URSS o, com tothom sembla apuntar, s'ha ensorrat l'URSS per mor de l'ensorrament del sistema socialista? La qüestió no és banal; al contrari, si «el socialisme en un sol país» que es consolidà en els primers anys d'existència de la Unió So-

viètica hagués estat realment d'«un sol país», ¿s'hauria enfortit més? ¿Hauria presentat, en aquests darrers anys, unes bases més sòlides?

El socialisme europeu compta amb importants teòrics sobre la qüestió nacional, i, fent honor a la veritat, haurem d'apuntar que la resolució dels conflictes nacionals constituïa una preocupació, tant anteriorment a la Revolució d'Octubre (1917) com en els anys immediatament posteriors. L'austriac Otto Bauer encetà el tema a l'obra *Marxisme i qüestió nacional*; Lenin tractà la qüestió a diversos llocs dins la seua extensa obra; per exemple a *Què fer*; i fins i tot el propi Stalin en féu una brillant anàlisi a l'assaig titulat *La qüestió nacional*. El principi teòric bàsic del socialisme és que s'ha d'assolir la igualtat entre totes les persones i entre totes les col·lectivitats, de manera que, manllevant les paraules de Verena Stolcke, «les diferències no facin diferència entre les persones ni els pobles». Cal acceptar la diferència i alhora impedir que aquesta impliqui discriminació.

Per aquest motiu, una de les bases en què es fonamentà la formació de la Unió Soviètica fou que qualsevol dels socis de la unió podia decidir sortir-se'n, si aquesta decisió es basava en la voluntat popular de la república en qüestió. La Pàtria dels Esclaus del Sud –Iugoslàvia– va basar la seua acta fundacional exactament en els mateixos principis, especificant (fins i tot d'una manera més clara que no ho féu la mateixa URSS) l'existència de diverses nacions en el seu interior.

Com hem pogut observar, en ambdós casos (però molt especialment en el més clar dels dos, és a dir, en el cas de Iugoslàvia) el soci dominant –l'accionista major– ha «oblidat», arribada

Defensa,
des de les barricades,
de la Casa Blanca.
(Moscou, agost de
1991).
Foto: TIME.

l'ocasió, el contracte que el lligà inicialment amb la resta de països associats.

El cas de Finlàndia i de les repúbliques bàltiques.

Potser és pertinent, usant una raó de peu de banc, apuntar que no sempre el bagatge teòric s'adiu amb la pràctica política. Si feim un cop d'ull a *La qüestió nacional*, del georgià J. Stalin, i confrontam el que hi llegirem amb la política nacional de l'estalinisme podrem observar que l'un i l'altra poden realment trobar-se a anys llum. Sobre aquesta qüestió ens farà prou llum l'anàlisi del tractament que es donà als antics països ocupats per la Rússia tsarista que l'any 1917 decidiren quedar fora de l'URSS en comptes d'integrar-s'hi. En aquesta circumstància hi havia dos països fino-úgrics –Finlàndia i

Estònia– i dos països balto-eslaus –Letònia i Lituània–. Al final de la II Guerra Mundial, aquests països tengueren una sort diferent, quant a la intensitat, però no quant a la direcció del procés. Finlàndia no perdé la seua independència, però sí una part del territori (la major part del territori de Carèlia, amb Pètsam com a principal centre). A més, va haver d'indemnitzar l'URSS perquè sobre Finlàndia hi requeia l'acusació de col·laboració amb el nazisme alemany (no hem d'oblidar que, prèviament, Finlàndia havia nascut com a estat independent sota la regència del mariscal prussià Mannerheim). Només després d'aquests tràmits –no gaire aventajosos, com hi ha món!– Finlàndia fou reconeguda com a nació independent per la comunitat internacional.

Pitjor sort varen córrer les Repúbliques Bàltiques: dins el pacte secret

Molòtov-Ribbentrop –que és dir dins el pacte entre Adolf Hitler i Josif Stalin– es produïa un repartiment de l'àrea bàltica, en el qual Alemanya s'annexionaria Polònia, mentre que Estònia, Letònia i Lituània quedarien sota l'URSS. Com que Alemanya perdé la guerra i l'URSS lluità amb els aliats contra el nazisme, Polònia mantingué la seua condició de nació independent, però, aïllat!, les repúbliques bàltiques formaven part del botí del vencedor. D'una manera, doncs, absolutament il·legítima, sense cap tipus de consulta popular ni de referèndum d'autodeterminació, els tres petits països tornaven a ser ocupats per l'URSS de la mateixa manera que segles abans ho havien estat per la Rússia dels tsars.

Tota la teoria igualitària dels teòrics del socialisme perdia credibilitat, doncs, a l'hora de dur-ne a terme l'apli-

Els diputats entren la bandera d'Ucraïna al parlament el dia de la Declaració d'Independència.

cació pràctica. No hi havia diferència, a la pràctica, entre els típics països imperialistes burgesos i allí on hi havia establert un poder socialista. El sistema, doncs, s'assentava en un context en què hi havia profundes contradiccions que requeien dalt ell mateix.

Perestroika i memòria històrica

La perestroika ha estat un procés valent, sobretot en la mesura en què ha desvetllat la memòria històrica dels diferents països de l'Est. S'ha posat, doncs, en qüestió la LEGITIMITAT de la LEGALITAT vigent tot distingint molt clarament els dos termes. (Apuntem, entre parèntesi, que aquesta distinció elemental entre nosaltres encara no s'ha produït). D'aquesta posada en qüestió se'n va extreure una primera conclusió: que hi havia notables punts de no coincidència entre el que era legal i allò que era legítim. La pertinença a l'URSS, per exemple, era perfectament legal a totes les repúbliques, però resultava manifestament il·legítima, per exemple, a les Repúbliques Bàltiques. En conseqüència, una de les missions fonamentals de la perestroika havia de

ser la restitució de la legitimitat a través de la implantació d'una nova legalitat. Gorbaxov intentà, per fer efectiva l'esmentada legitimitat, promoure la firma per part de les diferents repúbliques

d'un nou Tractat de la Unió. Aquesta, de fet, fou l'última empresa desesperada del darrer president soviètic per mantenir l'estructura de l'Estat. L'intent, però, arribà massa tard, i, probablement, en el context rus-soviètic no era qüestió de plànyer-se'n.

En el seu genial 1984, George Orwell apuntava com a característica bàsica del sistema totalitari l'esborrament de la memòria històrica, d'una manera precisa i sistemàtica, en ordre a impedir precisament que sorgeixin problemes entorn de la legitimitat. La recuperació de la memòria històrica constituirà, doncs, un dels elements bàsics de l'alliberament –social i/o nacional. Justament la repressió d'aquesta memòria històrica constitueix una de les armes bàsiques en mans d'un poder (totalitari). Avui dia, entre nosaltres i a la nostra part del món, s'ha produït una democratització inqüestionable en les formes, però hi ha una forta penetració totalitària en el fons. No rau tant la democràcia en el fet de votar cada quatre o cinc anys com en el fet de permetre que el votant compti amb tots els elements crítics necessaris perquè la pràctica democràtica realment tenguí aquest caràcter, és a dir, es basi en el lliure albir de la gent.

Als països de l'Est s'ha produït, en aquest sentit, un fenomen que no deixa

Mikhaïl Gorbaxov, impulsor de la perestroika, en marca el rumb sense gaire convenciment.

de ser paradoxal: la democratització produïda a partir de la perestroika ha permès que triomfessin plantejaments que moltes vegades tenen un transfons més antidemocràtic que no tenia el sistema que ha estat suplantat. La qüestió planteja, no cal dir-ho, problemes bàsics de política pràctica i paradoxes insolubles al nivell de la teoria política.

De l'URSS a l'imperialisme rus?

L'URSS ha constituït, al llarg del molt de temps, una estructura unitària dins la qual, com s'ha demostrat recentment, la majoria dels pobles integrats no s'hi sentien a gust. Més amunt, en aquest sentit, ens hem permès de formular la hipòtesi que el sistema socialista ha estat enderrocat, als països de l'Est, perquè la base d'organització nacional en què se sustentava no era prou

igualitària, justa ni equitativa. Una deficient organització nacional —contradictòria amb els principis formulats pels principals teòrics del socialisme que s'havien ocupat de la qüestió— hauria cavat la tomba d'un sistema polític que en molts aspectes era (és) notablement més avançat que el sistema capitalista de base liberal.

L'URSS ha desaparegut aquest Nadal passat. El seu darrer president, coherent amb els seus propis principis, ha dimitit —si no hi ha estat, no es requereix cap president al seu capdavant—, i alhora ha formulat clarament els temors i preocupacions que li suscita la nova estructura creada. Desapareguda l'URSS, Rússia ha liderat, amb Ucraïna i Bielorrússia com a dofins adés fidels adés poc de fiar, el procés de constitució de la Comunitat d'Estats Independents (CEI). Les repúbliques asiàtiques,

amb poca capacitat de maniobra i escassa iniciativa, s'hi han afegit, sense una postura gaire crítica ni conflictiva envers Rússia (comportament que reproduïx exactament el que tenien al si de l'URSS).

Dins aquesta Comunitat d'Estats Independents, el poder nuclear recau sobre Rússia, així com el control del que abans conformava l'exèrcit soviètic. Boris Ieltsin té, idò, en mans seues més poder real i efectiu que no hi tenia el propi president de l'URSS, de manera que, paradoxalment, amb la independència de les repúbliques, ha augmentat el poder del president rus. S'ha canviat l'estructura de l'antiga URSS —unificació (no volguda per alguns membres) de repúbliques en una estructura on tothom, més o menys, hi tenia

Dades sobre les Repúbliques Bàltiques.
 Font: revista TIME.
 A sota,
 la ciutat hanseàtica de Königsberg,
 encara amb
 el rètol de Kaliningrad.

veu i vot— per una nova estructura, força més semblant, posem-ho com a exemple tot salvant les diferències, a la de l'OTAN, on els Estats Units tenen el control efectiu de l'aparell militar i, en gran part, econòmic, i els altres socis se subsumeixen, en major o menor grau, al seu lideratge, però no hi tenen veu directa. És força clar, per exemple, que moltes decisions importants per als europeus occidentals es prenen al parlament dels Estats Units, però nosaltres no podem enviar-hi representants ni votar en les eleccions nord-americanes, dret aquest que potser hauríem de reclamar.

D'altra banda, i tornant a les reflexions sobre la CEI, hom pot apuntar un principi bàsic: avui dia, en el context de la societat internacional, la plena independència, la plena sobirania, és absolutament impossible. Tenim, en tot cas, un conjunt d'interdependències interactives, bidireccionals i en continu canvi. Pretendre, doncs, que els països integrants de la CEI són més independents que no en el si de l'URSS pot ser bàsicament erroni. Si no és que confonem miserablement les declaracions retòriques, els símbols i el formalisme amb la realitat. La realitat és tota una altra història.

Segons com evolucioni el devenir polític de la CEI —i consti que m'agradaria molt equivocar-me— és perfectament possible que Bielorússia, Ucraïna, el Kazakhstan, Armènia, etc., comptin amb menys independència real en l'engranatge de la CEI que no en el context de l'URSS. Aquest factor es deuria, és clar, a la concentració de poder en mans de Rússia.

Com a element positiu, segur i digne de tenir en compte, constatem que no han entrat en el joc del Nou Ordre ni les repúbliques d'Estònia, Letònia i Lituània, que estan en fase de configuració del Consell Bàltic —inspirat en el Consell Nòrdic (format per Dinamarca, Suècia, Noruega, Finlàndia i Islàndia, i manifestament més democràtic que no la CEI)—, i, com a element inquietant, Geòrgia, nació abocada, d'una manera que cada dia sembla més inevitable, a durs conflictes civils, després del discutible enderrocament (tant pels mètodes com pel transfons polític) del president Zviad Gamsakhúrdia.

La perestroika d'occident.

Hi ha, entre els sectors més crítics de la societat occidental (i de la intel·lectualitat en particular), una consciència cada dia més perfilada de la necessitat d'una perestroika de l'àrea occidental. Als nostres països s'ha configurat un sistema polític que, sota una pell indiscutiblement democràtica, amaga una sèrie de característiques profundament totalitàries, que sovint només afloren a la superfície a partir d'alguns tics esporàdics. El fet, per exemple, que cada dia sorgeixin —arreu— lleis liberalitzadores de l'activitat autònoma per part dels cossos de seguretat de l'Estat n'és el més evident. I, lògicament, n'hi ha d'altres de no tant evidents i potser encara més importants —l'atiament de postures racistes, la proliferació de brots neofeixistes pertot arreu, la posada de moda d'uns certs valors tradicionals que entre nosaltres ja estaven aparentment superats, el manteniment del sexisme sota formes aparentment més liberals, etc.— en els quals hom no se sol fixar, senzillament perquè es donen per «naturals», com si l'organització de la societat i la creació d'institucions socials no fos «artificial» per excel·lència!

Valgui l'apartat anterior pel que fa a llibertats individuals. Quant a l'organització econòmica també hi ha molt per discutir. Des dels ambients neoliberals més contraris a formes mixtes d'economia s'ha creat un típic discurs de base falsa: si el sistema socialista (d'economia centralment planificada) ha constituït, als països de l'Est, un autèntic fracàs, això implica que el sistema liberal d'organització de l'activitat econòmica és el correcte. L'argument té tan poca solidesa que ni tan sols valdria la pena d'esmentar-lo si no fos perquè entre l'opinió pública dels països occidentals compta amb una certa credibilitat. Anem a palms, que res no és tan senzill com pugui parèixer d'un primer cop d'ull, sobretot si es tracta d'un cop d'ull desenfocat o sense zoom ni macro per allunyar-nos i/o acostar-nos la imatge pertinent. Existeix, per exemple, dins els països occidentals, un anomenat «Quart Món», format per les bosses de pobresa —cada dia més extenses i més intenses— que hi ha al seu interior. ¿No es tracta, aquest fet, d'un fracàs consi-

derable del nostre sistema econòmic?

Gran part de la investigació en tecnologia es troba avui dia, a la nostra part del món, en mans de les forces coercitives. Tant en el cas dels Estats Units com en el cas d'Europa es pot parlar clarament d'existència d'un complex industrial-militar. ¿Resulta adient, aquest model, per a una societat que es vol lliure, democràtica i capaç de prendre les seues pròpies decisions?

Les desigualtats entre el món industrialitzat i els països de l'anomenat Tercer Món cada dia esdevenen més clares i manifestes. Aquest factor constituirà, previsiblement, en el futur, una font inesgotable de conflictivitat, que sempre tendrà la (quasi) completa seguretat de resoldre's a favor del món industrialment desenvolupat. Pensem en l'exemple claríssim de la passada guerra del Golf per il·lustrar aquesta reflexió. ¿Per què arreu dels països àrabs bull aquesta mena de «febre islàmica» que sembla impregnar-ho tot? ¿Per quina raó, en la passada guerra del Golf tot el món industrialitzat s'alià amb els nord-americans mentre la major part dels països del Tercer Món veien en Saddam Hussein el seu heroi alliberador? ¿Com s'ha pogut permetre que països com Cuba, Corea del Nord o d'altres països amb règim socialista hagin anat a raure sota les ales protectores dels responsables directes de la massacre de Tian-an-men? ¿Haurem de comptar també tots aquests fets (efectivament demostrables) entre els èxits del sistema político-econòmic dels països occidentals?

Si a aquests factors hi afegim el fet que d'altres (com ara la qüestió nacional) es troben més mal resolt a Occident que no als països orientals d'Europa, haurem de concloure que Occident necessita una perestroika tant o més que els països de l'Est. Però hauríem d'aprendre d'aquella perestroika, com a mínim per no repetir-ne els errors, i, sobretot, perquè se'n compleixin els objectius. En aquest sentit, s'hauria de fixar l'atenció en tot allò que estableixi l'Acta Única, fita bàsica de l'Europa del 92. No n'estic gaire segur, però, que hi hàgim de tenir fe.

BERNAT JOAN I MARÍ